

Prostorski obrat, literarna veda in slovenska književnost: uvodni zaris

Marko Juvan

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana
marko.juvan@zrc-sazu.si

Prostorski obrat je – kljub svoji postmodernistični artikulaciji – za literarno vedo produktiven kot poprava Kantovega poskusa, utemljiti vednost na znanstvenosti geografije in antropologije, in kot nadgraditev metod zgodovinske kontekstualizacije z dialektiko ontološko heterogenih prostorov. Članek predstavlja tri primere literarnovedne apropriacije prostorskega mišljenja: posodobitev tradicionalne literarne geografije v raziskavah razmerij med geoprostori in fikcijskimi svetovi (Piatti, Westphal), sistemsko analizo razvoja žanrov in njihove prostorske difuzije z rabo analitičnega kartiranja (Moretti) in transnacionalno zgodovino prostorov literarne kulture (Valdés, Neubauer, Domínguez idr.). Na koncu je orisan raziskovalni projekt, ki pod vodstvom avtorja članka s tehnologijami GIS kartira in analizira podatke o medijih, ustanovah in akterjih slovenske književnosti, da bi pokazal, kako je medsebojno vplivanje med »literarnimi prostori« in »prostori literature« zgodovinsko vzpostavilo nacionalizirano in estetsko diferencirano literarno polje.

Ključne besede: prostorski obrat / humanistika / literarna veda / literarna geografija / GIS / transnacionalna komparativistika / literarni sistem / literarni prostor / slovenska književnost

Michel Foucault je svoje predavanje »O drugih prostorih«, ki ga je imel za Krožek arhitekturnih študij leta 1967, uvedel z velikopotezno panoramsko sliko, ki povzema epistemološko zgodovino modernosti:

Velika fiksna ideja, ki je obsedla 19. stoletje, je bila, kot vemo, zgodovina: teme razvoja in zastoja, teme krize in ciklusa, teme akumulacije preteklosti, močna preobremenjenost z mrtvimi, ohladitev, ki ogroža svet. Drugo načelo termodinamike je bilo tisto, v katerem je 19. stoletje našlo glavnilno svojih metodoloških virov. Zdajšnja doba bo nemara doba prostora. Smo v dobi sočasja, jukstapozicije, v dobi bližine in daljave, vzporednosti, razpršenosti. Smo v trenutku, v katerem se svet potrjuje, mislim, manj kot neko veliko življenje, ki naj bi se razvijalo skozi čas, kakor pa kot neka mreža, ki povezuje točke in prepleta svoje niti. Morda bi lahko rekli, da se nekateri ideološki spopadi, ki razvnamajo današnje polemike, odvijajo med spoštljivimi potomci časa in zagrizenimi prebivalci prostora. Strukturalizem ali vsaj to, kar se zbira pod tem malce splošnim imenom, je prizadevanje, da se med elementi, ki bi bili lahko porazdeljeni skozi čas, vzpostavi neka skupina rela-

cij, ki jih prikaže kot jukstaponirane, zoperstavljene, drug v drugem implicirane, skratka, ki jih prikaže kot neke vrste konfiguracijo; in po pravici rečeno, pri tem ne gre za zanikanje časa; to je določen način obravnavanja tega, kar imenujemo čas, in tega, kar imenujemo zgodovina. (Foucault 214)

Retorika navedenega *incipita* je nabita z antitezami: tretjeosebni metonimiji za znanstvenike iz časovno izmerjene preteklosti (»19. stoletje«) je zoperstavljen prvoosebni skupinski subjekt (»smo«), umeščen v kronološko nemerjeno, nedovršno sodobnost (»zdajšnja doba«); tradicionalistični privrženci historizma, evfemistično označeni kot »spoštljivi potomci časa«, se ideološko spopadajo z »zagrizenimi prebivalci prostora«, po vsej verjetnosti hiperbolo za pariško novo kritiko; »zgodovina« kot »velika fiksna ideja« minulega obdobja se v »dobi prostora« umika nasprotni krovni interpretaciji, ki poudarja sinhrono prostorske relacije (»doba sočasja«) in svet predstavlja kot »mrežo«, »konfiguracijo«. Obrat iz zastarelega časa v aktualni prostor Foucault sicer paradoksnopripoveduje v časovni obliki, in to prav s toposom progresistične zgodbe, s kakršno se je subjekt moderne vednosti od razsvetljenstva naprej vedno znova in vse hitreje razmejeval od presežene preteklosti. Toda to ni ogrozilo trajnega in razprostranjenega učinkovanja njegovih antitetičnih figur o zasuku iz časovnega spoznavnega reda preteklosti v prostorski značaj spoznavanja v sodobnosti.

Foucaulteve slutnje vsesplošnega obrata je očitno spodbudila posebnost iz francoskega znanstvenega življenja šestdesetih let 20. stoletja. Gre za konjunkturo strukturalizma, ki je s svojo usmerjenostjo k sistemskosti, sočasju, razmerjem in trdi znanosti (besedilo pomenljivo omenja termodinamiko) osvajal humanistične vede. Foucaulteve razmeroma previdno izražene domneve pa so kmalu po zapozneli objavi (predavanje je bilo natisnjeno šele leta 1984, v angleščini 1986) navdihnile prve izrecne trditve o »prostorskem obratu« v sodobni humanistiki; variacije na tezo o menjavi znanstvene paradigme iz zgodovinskega v prostorsko spoznavanje sveta so se v številnih strokah množile od praga devetdesetih let naprej (prim. Döring in Thielmann, »Einleitung«).¹ Epistemološki premik, ki ga je s svojim strukturalističnim »način[om] obravnavanja tega, kar imenujemo čas, in tega, kar imenujemo zgodovina« napovedoval Foucault, sta prek sklicev na njegove in Lefebvrove spise kot *spatial turn* prva izrecno poimenovala humanistični geograf Edward Soja v *Postmodern Geographies* iz leta 1989 (Soja, *Postmodern* 16–21, 39–42 itn.) in literarno-kulturni teoretik Fredric Jameson leta 1991 (*Postmodernism* 153). Oba sta pojem prostorskega obrata vključila v svoje diagnoze postmoderne kot dobe poznega kapitalizma, ki jo oblikujejo čeznarodni tokovi finančnega kapitala, multinacionalke, množična potrošnja, poblagovljenje kulturne proizvodnje ter globalizacija dela in trga. Vsi ti dejavniki so s podporo sodobnih komunikacijsko-

prevoznih tehnologij, ki pospešujejo interaktivne procese in krajšajo ali izničujejo razdalje, privedli do postmoderne »zgotovitve prostora in časa« (*time-space compression*; Harvey, *The Condition* 284–307). Tako so zagotovili materialno-izkustvene podlage za koncepcijo o svetovno povezanem, pretočnem, mnogoterem in skrčenem geoprostoru, v katerega so vsrskane in seslojene zgodovinsko in kulturno raznorodne časovnosti.

Iz Foucaulteve pripombe, »da prostor [...] ni neka inovacija« in da »ima v zahodnem izkustvu neko zgodovino« (214), je razvidno, da je bila kategorija prostora kot dejavnik človekovega bivanja in družbenosti v humanistiki in družboslovju upoštevana precej pred nominalnim prostorskim obratom, čeprav je bila – na primer v literarni zgodovini – v glavnem podrejena časovni osi in so ji dale pomen šele pripovedne razlage. Že Hippolyte Taine in drugi pozitivisti so v »okolju« videli preplet fizično- in družbenogeografskih dejavnikov, ki kavzalno vplivajo na življenje in ustvarjalnost pisateljev, na uspešnost in širitev idej ter razprostranjenost in trajnost določenih skupinskih mentalitet. Ravno pozitivistični pogled, da okolje – kot vozlišče naravno-fizične in družbeno-psihološke vzročnosti – determinira človeka, se je močno zakoreninilo. Pod vplivom geografije je na primer še Fernand Braudel v svojih knjigah o Sredozemlju iz leta 1949 in »gramatiki civilizacij« iz leta 1987 trdil, da podnebje in druge naravne danosti globoko in dolgotrajno pogojujejo družbeno-ekonomsko in kulturno zgodovino določenega zemljepisnega območja; iz tega prepričanja se je še pred prostorskim obratom (nanj je sicer vplival) zavzel za koncepcijo »geozgodovine« (Braudel, »Géohistoire«; prim. Tally 14). Toda že leta 1903 je sociolog Georg Simmel, eden od neprepoznanih predhodnikov prostorskega obrata, kritično posegel v poenostavljeni okoljski determinizem. Opozoril je, da prostor ni le naravna danost ali vsebnik, ki vključuje vase družbo in jo določa, temveč da so družbena razmerja, oblike in politike tiste, ki geografski prostor projicirajo, mu dajejo vsebino in pomen (Simmel, »Über räumliche Projektionen«). Ravno ta obrat v razumevanju prostora je postal tudi os prostorskega obrata, ki sta ga – čeprav še ne nominalno – vpeljala Foucault in Henri Lefebvre.

V omenjenem predavanju iz leta 1967 je Foucault uvedel idejo, da je »prostor, v katerem živimo [...] heterogen« in da »ne živimo znotraj neke praznine«, temveč »znotraj neke celote relacij« (216). Raznorodnost in relationalnost prostora je prikazal s pojmom utopije in heterotopije, ki merita na družbene prostore, »ki so v odnosu z vsemi drugimi položaji, vendar na tak način, da suspendirajo, nevtralizirajo ali sprevrtaajo celoto odnosov, ki so prek njih načrtovani, zrcaljeni ali reflektirani« (217). Medtem ko so utopije odtrgane od »realnih krajev« in »z realnim prostorom družbe vzdržujejo splošen odnos neposredne ali preobrnjene analo-

gije» (kot »perfekcionirana družba sama ali pa narobna stran družbe«), so heterotopije – Foucaultev neologizem – »dejanski kraji, ki so načrtovani v sami instituciji družbe in ki so nekakšni proti-položaji« (217), na primer zrcala, sveti ali prepovedani kraji, psihiatrične klinike, zapori ali pokopališča. V to kategorijo se uvrščajo tudi gledališča, muzeji, arhivi in knjižnice, kjer ima heterotopija »moč, da na enem samem realnem kraju postavi vstric več prostorov, več položajev, ki so sami na sebi nekompatibilni« (220), oziroma da akumulira različne čase, »heterohronijo« (220–221). Poleg omemb Foucaulteve relacijske teorije prostora in časa, ki pa s pojmom heterotopija vred ostaja statična in eklektična (Harvey, *Kozmopolitstvo* 202–204), je v razpravljanih o prostorskem obratu neizogibno sklicevanje na dialektični dinamizem knjige *La production de l'espace* Henrija Lefebvra iz leta 1974. Knjigi je dala naslov ideja, da prostor ni absolutna, merljiva, apriorna, evklidsko-kartezijanska kategorija niti vnaprej dan vsebnik, v katerem se umešča družba, pač pa ga družba s svojimi praksami in diskurzi neprestano proizvaja, »izloča«, tako da je njegov način obstoja relacijski, protisloven in raznorodn, odvisen od zapletenih, tudi politično obremenjenih interakcij med fizično-naravno, družbeno in mentalno oziroma ideološko-kognitivno razsežnostjo (Lefebvre, *The Production* 1–67, 410–423). Dialektično večplastnost in družbeno proizvedenost prostorskeosti Lefebvre zajame v svoji odmevni triadni razvrstitvi na »prostorsko prakso« (vsakdanje družbene dejavnosti, ki tako rekoč izločajo svoj družbeni prostor in mu vzpostavljajo koherentnost, npr. naseljevanje in promet), »reprezentacije prostora« (sem sodi razumsko modeliranje, koncipiranje, analiziranje in načrtovanje prostora, npr. v urbanizmu) in »reprezentacijske prostore« (gre za neposredno telesno izkušnjo bivanja v prostoru, ki jo pomensko oblikujejo v fizični prostor posegajoče podobe in simboli imaginarnih prostorov ali pa jo simulirajo umetnosti). Za vse tri dejavnike proizvodnje prostora je značilna težnja k vzpostavljanju družbene povezanosti in konfliktnosti, pri zadnjih dveh prek sistemov znakov in simbolov ter ideologije; prvi člen ustreza čutno »percipiranemu prostoru«, drugi teoretsko »koncipiranemu«, tretji pa bivanjsko »doživetemu prostoru« (Lefebvre, *The Production* 38–39).²

Foucaultevo heterotopijo in Lefebvrovo pojmovno trojico, prek katere družba dialektično proizvaja, reflektira in doživlja prostor, v katerem sama živi in se razvija, je v svojo postmodernistično geografijo povzel Edward Soja in jo odmevno prekoval v os svojega »prostorskega obrata«. Prek križanja obeh francoskih teoretikov z Giddensovo idejo strukturacije ter s pojmi drugosti, mejnosti in hibridnosti iz (postkolonialnih) kulturnih študijev je Soja izoblikoval privlačno megljeni pojem »tretjega prostora« (*thirdspace*), v katerem se resnični, snovni svet meša z imaginarnim, pred-

stavljenim prostorom (Tally 160). Soja se sklicuje na »perspektivo radikalnega postmodernizma« (Soja, *Thirdspace* 3) in iz poglavja v poglavje svojega *Thirdspace* sledi Lefebvровi »dekonstrukciji binarne logike mišljenja o prostoru in drugih kompleksnosti modernega sveta« (7), da lahko razvije pojem tretjega prostora kot »ustvarjalno rekombinacijo in razširitev, ki gradi na perspektivi Prvega prostora, fokusirani na 'resnični' materialni svet, in na perspektivi Drugega prostora, ki to resničnost interpretira prek 'zamišljenih' reprezentacij prostorskeosti« (6). Prvi prostor, pogosto označen kot »realni«, se nanaša na »konkretno materialnost prostorskih oblik«, na »reči, ki se jih da empirično kartirati«, drugi prostor, ki navadno velja za »imaginarnega«, pa zajema »ideje o prostoru, [...] miselne re-rezentacije človeške prostorskeosti v mentalnih ali kognitivnih oblikah« (10). Soja, ki dialektiki zmotno očita binarizem, tolmači Lefebvra v prid vpeljave svoje »trialektike« in vmesnega tretjega člena (*Thirthing-as-Othering*), ki naj bi družil nasprotja, obenem pa ohranjal drugost (60–70). Pod okriljem takšne postmoderne »trialektike Prostorskeosti, Zgodovinskeosti in Družbenosti« (71), ki naj bi brez moderne metodološke izključevalnosti zaobsegla vse temeljne eksistencialije, iz Lefebvrovega pojma reprezentacijskega oziroma živetelega prostora Soja ustvari idejo »tretjega prostora« prav kot takšen tretji, vmesniški člen. Soja namreč tretji prostor postmodernistično prisposodblja z mistično simboliko Borgesovega *Alepha*, prostora, ki v sebi zbira vse prostore (54–57). Tretji prostor tako »enakovredno kombinira resnično in zamišljeno, reči in misli« (68). Po Soji tudi mnoge druge teoretike, ki sledijo prostorskemu obratu, prežema ideja, da prostor, v katerem živimo, neprestano proizvajajo, spreminjajo, predstavljajo, načrtujejo in opomnajo družbene prakse in tehnologije ter ideološka razmerja med njimi.

Soja si je prostorski obrat zamislil kot vseobsežno preobrazbo znanstvenega mišljenja družboslovja in humanistike, v kateri bi znanje o prostoru postalo razlagalni okvir vseh drugih problemov, tako kakor dotlej čas in zgodovina. Spraševal se je celo, kateri izraz naj bi nadomestil besedo »zgodovinar« in »opisal vseobsegajočega spacializatorja« (Soja, »Taking« 11–12). Natančnejše preučevanje zgodovine in koncepcij prostorskega obrata, ki sta se ga lotila Jörg Döring in Tristan Thielmann, pokaže, da sicer res skoraj ni več »discipline, ki ne bi oznanjala svojega *spatial turn* [...] ali pa do njega zavzela stališča«, vendar pa temu ansamblu sklicevanj na »transdisciplinarno prostorsko paradigmo« manjka splošna utemeljitev (»Einleitung« 10). Zato mnogi prostorski obrat odpravljajo kot še enega od inflatornih oznanil zasukov v humanistiki ali kot čisto hevristično menjavo perspektive, le redki pa v njem prepoznavajo »idejo *master turn* kot velike paradigme« (11–13). Pri takšnem pogledu vztraja Soja, eden od očetov odmevnega gesla. Prostorski obrat, ki se v diskurzu humanistike

površinsko odraža prek plime prostorskega izrazja, metafor in predstav (Soja, »Taking« 23–26), tolmači ravno kot globinsko menjavo episteme, ki naddoloča znanstvene paradigme posameznih strok in za razlago sveta uveljavlja postmoderni pojem prostora (»Vom 'Zeitgeist'« 242–243 itn.). Postmoderni pogled opušča prostorske koncepte, utemeljene v evklidski geometriji, kartezijanskem subjektivizmu in newtonovski podobi tridimenzionalnega, absolutnega vsebnika za materialni svet; bližji so mu Leibniz z idejo prostora kot relacij med telesi, Kantova filozofija prostora kot miselne kategorije, v katero se umešča vsa pojmovnost, Einsteinova relativnostna teorija o fizikalnem kontinuumu prostoročasa in Spinozov metafizični monizem, na katerega je svoje nomadološko mišljenje prostorski oprl tudi Gilles Deleuze (Tally 27–30, 135–140). Prostor, redefiniran iz omenjenih izhodišč, naj bi v postmoderni, po razpadu porazsvetljenskih velikih pripovedi, izpodrinil časovne koncepcije dogodka, začetka, razvoja, napredka in cilja, vdlane v pripovedno epistemo starega historizma.

Kaj torej v globalno razumljenem prostorskem obratu bistveno loči pripovedni vzorec starega historizma od prostorske predstavnosti, vpejane s strukturalizmom in njegovimi postmodernimi dediči? Zgodbeno strukturo tvori zaprti niz, v katerem eno stanje zaradi delovanja enega ali več akterjev zamenja naslednje stanje, nastalo s spremembo ali izničenjem predhodne stopnje, ki je nasledstvo sploh omogočila – ta prehod ima obliko dogodka. Zato je zgodba načelno enočrtna, njene enote (dogodki in stanja) se pojavljajo in izginjajo ločeno v sosledju, njeni akterji pa so pomensko opredeljeni in hierarhizirani glede na svojo vlogo v končnem dogodkovnem nizu, ki vodi od izhodiščnega do ciljnega stanja. V nasprotju z opisanim zgodbenim vzorcem, ki je – s svojo zaključenostjo ter z enočrtnostjo, medsebojno razločenostjo in funkcijsko-teleološko hierarhijo svojih sestavin – določal logiko zgodovinske pripovedi, je pojem prostora, kakršnega je s prostorskim obratom uveljavila postmoderna humanistika, odprt, nedovršen, relacijski, heterarhičen, časovno večrazsežen (na isto mesto se vpisujejo preteklost, sedanost in možna prihodnost), ontološko mnogoter (fizičen, zamišljen, aktualen, virtualen, dejanski, mogoč, diskurziven, doživet, predstavljen itn.), predvsem pa v neprestanem, deloma samorodnem (avtopoetskem) nastajanju in preoblikovanju, ki utrjene in geometrično določljive prostorske danosti križa z gibljivostjo raznosmernih tokov in njihovih prizorišč (prim. Harvey, *Kozmopolitstvo* 169–205; Prieto 13–18; Tally 37–42; Warf, »From Surfaces«, Westphal, *Geocriticism* 9–36).

Toda če razumemo teorijo kot družbeno prakso, s svojimi konkretnimi nosilci umeščeno v svojski zgodovinski prerez določene diskurzivne konstelacije, se prostorski obrat, ki ga je v šestdesetih letih 20. stoletja domneval Foucault, na pragu devetdesetih let pa začela razglašati Soja in

Jameson, pokaže tudi z drugega zornega kota. Izraz »prostorski obrat« je mogoče kritično tolmačiti kot preverjen postopek iz zaloge postmoderne preživitvene retorike (prim. Hard 304–305) in strategij, ki so se jih oklepale humanistične stroke, da bi si omogočile vsaj enostavno reprodukcijo sredi poblagovljenja vednosti v poznem kapitalizmu. Na trivializacijo, sramotenje ali spregledovanje znanosti v množičnih občilih, na njeno politično–finančno marginaliziranje in na zahteve kulturnega trga po vedno novih duhovnih proizvodih so se humanistične vede, pogosto negotove v svoji odtujenosti od družbe in izgubljene v samorefleksiji neizogibnih notranjih protislovij, odzivale s ponavljajočim se oglaševanjem raznih paradigmatiskih *obratov*, po drugi strani pa iskale domnevno trdnejše, za financerje in javnost prepričljivejše podlage v trdih znanostih ali vsaj v družboslovju, katerega metodologija predpostavlja merljivost in preštevnost svojega predmetnega področja.³ Obe težnji sta med razlogi, da so se avantgarde literarne vede in še nekaterih humanističnih strok v zadnjih dveh desetletjih začele ozirati tudi h geografiji,⁴ ko so iz svoje strukturalistično–poststrukturalistične samonanašalnosti, lingvizma in tekstualizma iskale izhode v obnovitvi zanimanja za zunajbesedilno nanašanje znakov, za konkretni položaj in stvarne učinke izjavljanja, družbeno–kulturni kontekst, za razred, raso, duševnost in telo izjavljajočega ali razumevajočega subjekta (na primer v novem historizmu, kulturnih študijih, feminizmu ali kognitivizmu). Prizadevanje sodobne literarne vede in mnogih drugih humanističnih strok, da bi si utrdile širšo družbeno veljavo in spoznavno verodostojnost prek meddiskurzivnega navezovanja na geografijo, presemetljivo spominja na Kantovo idejo, ki jo je rešil pozabe David Harvey: po Kantu je namreč prav geografija v družbi antropologije poklicana, da zagotovi trden znanstveni temelj celotnemu sistemu vednosti, tudi filozofski metafiziki (Harvey, *Kozmopolitstvo* 21–45). V tem smislu prostorski obrat, ki je z uvozom geografskega zamišljanja v družboslovje in humanistiko »ponovno uveljavil prostor« (Soja, *Postmodern*), ni izum postmoderne, ampak kvečjemu postmoderna variacija kantovskega projekta modernosti.

Zato se geografske metode in pojmi, kot so prostor, kraj, ozemlje, regija ali pokrajina, današnji literarni vedi – podobno kakor drugim humanističnim panogam – ponujajo kot sredstva, s katerimi ta lahko ustvarja vtis svojega spoznavnega realizma in bližine resničnosti; geografija s svojimi pojmi zagotavlja končne reference besedilne interpretacije oziroma mesta, na katerih je mogoče znanstveno strogo prepoznati in razložiti razmere, ki vplivajo na določeno kulturno prakso, tudi literarno (prim. Hard 305–306). Povečano zanimanje za geografijo, ki ga literarna veda skupaj s preostalo humanistiko kaže v zadnjih dvajsetih letih, izvira tudi iz predstave, da geografija premošča epistemološki prepad med preučevanjem narave

in kulture, fizičnega in družbenega sveta. Poleg tega je postala geografija za znanstveno ukvarjanje s književnostjo privlačna, ker je kot uveljavljena prostorska znanost na voljo, da zagotavlja metodološke podlage vse bolj priljubljenim tehnologijam za prostorsko umeščanje in predstavljanje informacij (navigacija GPS, GIS, Googlovi zemljevidi itn.; prim. Soja, *Thirdspace* 74–77). Ker je liberalna struja postmoderne (literarne) teorije tako dovzetna za konjunkturne filozofske, družboslovne in znanstvenotehnološke tokove, jo je znanost o zemeljskem prostoru očarala ne nazadnje tudi zato, ker se zdi ustrezna duhu časa poznega kapitalizma ter njegovim neoliberalnim zgodbam o koncu zgodovine in krčenju globaliziranega sveta v eno samo ploskev.⁵

* * *

Toda težko je reči, da je prostorski obrat v literarni vedi že sam na sebi povzročil kakršnokoli spremembo njene znanstvene paradigme. *Geographie der Literatur* (2008) Barbare Piatti je izrazit primer, kako se del današnje literarne stroke, ki se sicer sklicuje na prostorski obrat in se na sledi Bahtina, Lotmana, Bachelarda, Foucaulta, Soje in drugih opira na prenovljena pojmovanja prostora, v glavnem loteva tradicionalnih nalog, s katerimi se je od začetkov 20. stoletja ukvarjala razmeroma obrobna, a priljubljena panoga, ki je – s strani vodilnih literarnovednih tokov zvečine prezrta ali prezirana – samo sebe poimenovala »literarna geografija«. ⁶ Švicarska raziskovalka v svojem delu s pomočjo postmodernih koncepcij prostora kronološko analizira in kartira obsežen korpus dogajališč sto petdesetih domačih in tujih leposlovnih del, ki so se od 18. stoletja do leta 2004 bolj ali manj določno ter z večjo ali manjšo mero domišljjskega preoblikovanja referenčno nanašali na eno najbolj prepoznavnih področij Švice, tj. na Lucernsko jezero in prelaz Sv. Gottharda.

Pri tem se Piattijeva izčrpno naveže na izročilo literarne geografije in ga kritično predstavi. Nemški, britanski in francoski predstavniki te discipline, ki je neredko služila tudi interesom deželnega domoljubja, šolstva in kulturnega turizma, so se ukvarjali z interpretiranjem in kartiranjem okolij, v katerih so bivali in jih upodabljali znani književniki; z zgodovinskimi premiki središč in menjavami najdejavnejših regij znotraj posameznih nacionalnih literatur; z afinitetami med posameznimi literarnimi zvrstmi ter tipi pokrajin in naselij; z vlogo književnega ustvarjanja pri vzpostavljanju regionalnih navad, miselnosti in deželne kulturne istovetnosti; in, ne nazadnje, s predstavitvami posameznih geografskih področij v leposlovnih besedilih in vplivom teh upodobitev na družbeno doživljanje, vrednotenje in opomenjanje dejanskih prostorov (Piatti 65–121). Preprostemu okoljskemu

determinizmu, nezavedni mitičnosti pojma *genius loci*, nacionalističnim idejam o vraščenosti duha narodne skupnosti v ozemlje ter etničnim in deželnim stereotipom se Barbara Piatti po zaslugi postmodernih razumevanj prostora in teorij o razmerjih med dejanskimi in možnimi svetovi sicer dokaj uspešno izogne, tako kakor še nekaterim slabostim tradicionalne literarne geografije, kakršni sta naivna mimetična teorija odraza in zgolj ponazoritvena vloga tematskih zemljevidov. Toda njena *Geografija literature*, omejena zgolj na kartiranje leposlovno predstavljenih prostorov, nanašajočih se na določeni »geoprostor«, ne more utemeljiti, v čem so za literarno vedo kot takšno sploh relevantne glavne avtoričine ugotovitve, povrhu izpeljane iz vprašljivo izbranega korpusa. Gre za spoznanja o marsičem: geografskih pogojih, ki vplivajo, da so nekateri kraji in (deli) pokrajine večkrat predmet leposlovne ubeseditve od ostalih; zgodovini vzponov in padcev zanimanja lokalnih, regionalnih, nacionalnih ali svetovnih književnikov za posamezno zemljepisno območje; načinih literarnega doživljanja, prikazovanja, opomenjanja in vrednotenja dejanskega geoprostora, ki se lahko usidrajo v skupinski spomin in medbesedilne enciklopedije drugih pisateljev. Vse to je samo na sebi lahko zanimivo, a se v literarni vedi dotika kvečjemu tematologije in imagologije, ne prispeva pa k razreševanju njenih osrednjih vprašanj.

Podobno velja za enega opaznejših literarnovednih pristopov, ki se v okviru prostorskega obrata bolj ambiciozno razglaša za menjavo paradigme – geokritiko Bertranda Westphala in njegovih sodelavcev (prim. Tally 112–145; Tally, ur.). Westphalovo obzorje, razvidno iz njegove *La Géocritique: Réel, Fiction, Espace* (2007), je planetarno, primerjalno in čeznarodno, njegova teoretska orodja, ki jih z esejistično večino in omikano samorefleksijo uporablja v prostorskih interpretacijah Sredozemlja, Srednje Evrope, Pariza, Trsta ter drugih regij in krajev, pa so pretanjeno izdelana predvsem iz poststrukturalističnih koncepcij, na primer Deleuzovih pojmov *spatiuma*, teritorializacije in deteritorializacije, gladkega in brazdastega prostora, večslojnosti in nomadstva. Seveda se Westphal opira še na nosilne ideje Foucaulta, Lefebvra, Jamesona, Soje in drugih protagonistov prostorskega obrata. Prav tako tvorno se navezuje na teorije, ki so v literarni vedi že pred Sojo obravnavale prežemanja med realnimi prostori geografije in imaginarnimi svetovi književnosti – od Bahtinovnega kronotopa (tj. žanrsko značilnega in ideološko-vrednostno pomenljivega prepleta zgodbene časovnosti, družbenosti, zgodovinskosti in prostorske besedilne sveta) prek Bachelardove fenomenološke poetike prostorske domišljije in njenih arhetipskih podob do Lotmanove semiotike znakovno predstavljenih prostorov kot modelov zunajbesedilne resničnosti, njenih enot, razsežnosti, mej in pomenov. Toda »geocentrični« obrat, ki ga Westphal

oznanja na področju primerjalne književnosti (*Geocriticism* 111–119), je tudi obrat od literarne vede k neki novi, samostojni, a interdisciplinarni vedi o zemeljskem prostoru, k stroki, ki jo sam snuje v bližini postmoderne filozofije, semiotike, humanistične geografije, kulturnih študijev, umetnostnih ved, Braudelove geozgodovine in antropologije. Čeprav je Westphalovo delo teoretsko očitno bolj izpopolnjeno od literarne geografije in zemljevidov Barbare Piatti, pa je njegov spoznavni interes skoraj enak njenemu in enako oddaljen od interesov (primerjalne) literarne vede. V nasprotju s tradicionalnimi literarnimi zgodovinarji ali literarnimi geografi Westphala geoprostor ne zanima v luči njegovega pomena za posameznega avtorja, še manj kot sklop vzrokov, ki v podobi okolja vplivajo na pisateljske življenjske poti in miselnost, na razvoj literarnih zvrsti ali književne kulture. Naloga geokritike mu je pokazati, kako se prek mnogoterih besedilnih perspektiv (»multifokalizacije«) in literarno zamišljenih prizorišč zgodovinsko razgrinja večplastno, ambivalentno, konfliktno, večkulturno doje-manje nekega konkretnega, resničnega kraja, pokrajine, regije – končni cilj je doseči »polisenzorično« rekonstrukcijo spoznavne in čutno-čustveno celostne izkušnje danega geoprostora, njegovih mej in mnogoterih zgodovinskih plasti. Zgodovino takšnih doživljanj v medsebojnem dialogu in »stratigrafskem« akumuliranju časovnosti nekega kraja posredujejo ne le literarna dela, ampak tudi filmi, slike, zemljevidi, potopisi, urbanistični načrti in različni drugi nefikcijski dokumenti (Westphal, *Geocriticism* 111–147).

Današnje kartiranje leposlovno ubesedenih geoprostorov ter razlaga strukture in (estetskih) vlog njihovih upodobitev resda delno obnavljata naloge stare literarne geografije, a vendarle z izpopolnjenim pojmovnim orodjem. Celo na ožjem področju literarnogeografskih ali geokritičskih raziskav o tem, kako resnični prostori stopajo v besedilno oblikovane prostore in kako literarno namišljeni prostori posegajo v doje-manje resničnih krajev, je nedavna preusmeritev žarišča humanistike s časovne na prostorsko os spodbudila literarno vedo k temeljitejšemu preurejanju izhodišč in metod. Tudi Westphal in Piattijeva sta med tistimi, ki so se odzivali na spremembe v razumevanju prostora od Lefebvra do Soje in Harveyja. Kot smo videli, so ti v svojih spisih trdili, da prostora ni več mogoče zvesti na negibljivo, absolutno miselno kategorijo niti na snovno otipljivo in geometrično merljivo zemeljsko posodo za družbo, pač pa da obstaja kot odprta, prepustna, ontološko pluralna in spremenljiva tvorba. Prostor se namreč zasnavlja relacijsko: v medsebojnem vplivanju naravno-kulturno danega in družbeno proizvedenega, v povratnih zankah med dejanskostjo in virtualnostjo, v dialektičnih izmenjavah med fizičnim in mentalnim ter v igri razmeroma ustaljenih in določljivih ozemelj z nomadskimi lokacijami, ustvarjenimi v tokovih in procesih (prim. Harvey, *Kozmopolitstvo* 169–209;

Warf, »From Surfaces«). Historistična in pozitivistična dediščina preprostege, okoljskega determinizma sicer še ni povsem izgubila prepričljivosti, saj pod pokroviteljstvom neoliberalizma v primerjalnih študijih ponovno dviga glavo, na primer v uspešnici Jareda Diamonda o neenakem razvoju civilizacij (Harvey, *Kozmopolitstvo* 257–314). A v primerjavi z iskanjem prvih vzrokov kulturnih praks v naravno-fizičnih danostih ali spremembah zemeljskega okolja se literarni vedi prek opisane prostorske misli nedvomno ponuja bolj pretanjen razlagalni okvir. Z njim se lahko ustrežneje loti preučevanja kompleksnih razmerij med geoprostori (kot so upravno-politična ali etnična ozemlja, pokrajine, kraji, mesta, regije, celine itn.), fiksijskimi svetovi, besedilnimi strukturami, literarnimi žanri in literarnim življenjem. Prostor kot nova dominantna v strukturi znanstvenega utemeljevanja izpostavlja zapleteno dialektiko med naravnimi in družbenimi silnicami, s čimer pa literarna veda ne menjava nujno svojih znanstvenih paradigem, pač pa zvečine zgolj razširja in metodološko dosledneje izgrajuje področje svojih siceršnjih zanimanj za kontekste književnih besedil. S tega vidika se prostorski obrat v literarni vedi vključuje v niz novejših metod kontekstualizacije, zato ne pomeni samoumevno alternative nekaj starejšemu »zgodovinskemu obratu«. (Literarna) zgodovina se odslej bere prek prostora, v katerem se raznorodni antropogeni dejavniki nekega okolja prepletejo še z naravnimi danostmi in procesi: prostor je zato zgodovinski, zgodovina pa prostorska.⁷

Tovrstna kontekstualizacija se kaže v eni od bistvenih sprememb, s katerimi se sodobna literarna veda navezuje na geografsko zamišljanje in Braudelovo koncepcijo geozgodovine: namesto pojma nacionalne literature kot enote za preučevanje izbira ozemlja, ki so (bila) etnično mešana, večjezična ali čeznarodna. Kulturni nacionalizem 19. stoletja se je prek enačenja pojma naroda z enovitim ozemljem, jezikom in kulturo vpisal v komplementarni zasnovi idej nacionalne in svetovne književnosti, v obliki usedlin metodološkega nacionalizma pa se je do današnjih dni ohranil v strukturah nacionalne in primerjalne literarne zgodovine ter vtisnil globok pečat v izročilo pripovedno usmerjenega literarnega zgodovinopisja (Juvan, *Prešernovska* 153–160, 315–346). Na podlagi kritik takšnih ideološko-metodoloških usedlin se v primerjalni književnosti zadnjih petnajstih let vztrajno porajajo obsežne knjižne izdaje in raziskovalni projekti, ki se obračajo v drugo, regionalno-prostorsko smer, na primer *Literary Cultures of Latin America* (Valdés in Kadir, ur.), *History of the Literary Cultures of East-Central Europe* (Cornis-Pope in Neubauer, ur.) ali *A Comparative History of Literatures in the Iberian Peninsula* (Cabo Aseguinolaza idr., ur.). V »transgresivnem« razmerju do politično-jezikovnih mej nacionalnih literarnih zgodovin se ti projekti navezujejo na kartografske predstave o stičnih ali

hibridno prekrivajočih se jezikovnih in etničnih arealnih, prometnih poteh književne menjave, spremenljivih konfiguracijah mestnih središč, obrobij in mejnih področij literarne kulture ipd. (prim. Neubauer, »Kaj so; Domínguez, »Literary«; Cabo Aseguinolaza, »The Spatiak«). Na ta način prostorsko zasnovana komparativistična dela v čeznarodni perspektivi osvetljujejo »prepletano zgodovino« (*l'histoire croisée, entangled history*), medliterarne odnose, hibridizacije in kulturni transfer na zgodovinsko povezanih, večetničnih, kulturno mešanih in večjezičnih geografskih območjih (Juvan, *Slovenski* 225–233). Po Césarju Domínguezu se »postnacionalna« komparativistika loteva preučevanja literarnih sistemov, ne da bi jih delila po literarno-političnih mejah, saj za svoj predmet vzpostavlja »geoliteraturo kot kategorijo, ki integrira in izraža dialektična razmerja med ozemljem, kulturnimi prostori in multikulturalnostjo«; tako zasnovana primerjalna literarna zgodovina se lahko opre na eni strani na Even-Zoharjevo polisistemsko teorijo in Đurišinovi konceptiji medliterarnih procesov in medliterarnih skupnosti, na drugi strani pa na »literarno geografijo«, sociolingvistiko jezikov v stiku in izdelovanje literarnih zemljevidov na podlagi jezikovnih kart (»Literary«).

Po prostorskem obratu postaja prostor organizacijsko načelo zgodovinskega diskurza, saj mu dopušča, da brez vnaprejšnjih, ideološko vpletenih izključevanj (na primer zanemarjanja starejše, manjšinske, narečne ali dvojezične književne proizvodnje, neskladne z idejo nacionalne literature in nacionalnega knjižnega jezika) zajame obširna besedilna gradiva in druge podatke, ki pričajo o stanjih in menjavah literarnih dejavnosti v določeni regiji, in jih razloži zunaj zavajajočih obrazcev enočrtne vzročnosti in zgodbenosti. To lahko literarna veda počne z modelom zgodovinsko večslojnega prostora, prepustnega za naklonjeno ali konfliktno predelavo bližnje ali daljne jezikovno-kulturne tujosti, prostora, ki se strukturira kot gibljivo, spreminjajoče se omrežje raznosmernih tokov, stanj in raznorodnih prvin, a postavljenih v medsebojne odnose prav s tem in takšnim prostorom.⁸

V zgodovinopisju in literarni vedi je na prehodu v 21. stoletje poraslo zanimanje za zemljevide.⁹ Ti ikonični teksti, ustvarjeni s strukturiranjem simbolov iz kartografskih kodov, že tisočletja dokumentirajo razvoj človeške težnje po spoznavnem obvladovanju in dejavnem prilagajanju prostora. Bili so tudi pripomočki za evropske trgovce, mornarje, vojake in misijonarje, sredstva za zahodno koloniziranje novih celin in nadzorovanje svojih imperijev ter podlage za razmejevanje nacionalnih držav v meddržavnem sistemu. Zemljevidi so zato v novem veku doživljali vse večji količinski in kakovostni vzpon. Prek izdelanih geometričnih podlag, projekcije, meril, koordinatnih mrež in kartografskih simbolov se jim je vseskozi povečevala

zanesljivost prikaza, a ni mogla utajiti evropocentrične zasnove in vloge (prim. Stockhammer, *Kartierung* 11–49; Tally 20–26; Westphal, *Geocriticism* 57–63). Po tematskih zemljevidih je od svojih začetkov v zgodnjem 20. stoletju pogosto segala tudi literarna geografija (Döring, »Zur Geschichte«; Piatti 32–52, 65–121). Deloma za znanstvene namene, še raje pa za didaktične, domoznanske ali turistične potrebe je s kartiranjem predstavljala pokrajine in poti posameznih pisateljev ali razmestitve fiksijskih prizorišč v večjih mestih. Z zemljevidi je literarna geografija na primer primerjala še jakost in gostoto književne ustvarjalnosti med posameznimi deželami nekega naroda v različnih zgodovinskih obdobjih ali pa nasledovala poti mednarodnega umetniškega vplivanja.

Strogo vzeto se prizorišč literarne fikcije, tudi če se ta mimetično nanašajo na stvarne lokacije, ne da kartirati (takšno stališče zagovarja Robert Stockammer v tej številki), ker jim njihova točkovna, linijska ali poligonska grafična predstavitev na zemljevidu – kot žanru verodostojne odslikave resničnosti – napačno pripiše mesto v ontologiji dejanskosti, namesto da bi jih umestila v topologijo možnega sveta. Ikonizacija zemljevida poleg tega izbriše pomenske vezi mimetičnih literarnih prizorišč s časovnim strukturiranjem pripovedi, popači njihove znotrajbesedilno nakazane mere, domišljijske koordinate in medsebojne razdalje ter odmisli njihove preplete s fiktivnimi, fantazijskimi, spominskimi, mentalnimi in drugimi prostorskimi sloji v besedilu. Prav tako se je mogoče strinjati z mnenjem, ki ga med drugimi zastopata Franco Moretti in Barbara Piatti, da je geografsko preučevanje posameznih pisateljskih življenjepisov in književnih del znanstveno trivialno in da zgolj ilustrativna vloga zemljevidov za prostorsko usmerjeno literarno vedo ni zadostna (Moretti, *Atlas* 18; Piatti 50–52, 102, 120). Toda zemljevidi z vrisanimi prizorišči literarnih del so vrsta tematskih kart, zato jih določata kontekst rabe in spoznavni interes, tako funkcijsko kakor ontološko. Medtem ko ima hoja s takšnim zemljevidom po pokrajini, ki jo je v svojih delih slavil ta ali oni pisatelj, predvsem literarno turistično, doživljajsko vlogo in zemljevid služi orientaciji v dejanskem svetu, pa uporabnost tematskih zemljevidov pri Morettiju in Piattijevi ni v njihovi svetni kazalnosti. V ospredje stopa analitična vrednost kart, na primer če si z njimi skušamo razložiti, kateri geografski predeli so bili pogosteje preslikani v ontologijo možnega sveta literature, zakaj, kdaj in čemu se je to dogajalo, kje se zgodbe nekega žanra začenjajo, kje pa končujejo, kako so v književnih besedilih tematizirane prometnice, naselja, naravne in politične meje in podobno. Posebej če nam gre za raziskavo obsežnih korpusov podatkov o geografsko opredeljenem literarnem polju, tematski zemljevid ni zgolj slikovita ponazoritev, ampak analitično orodje, s katerim se – kot utemeljuje Franco Moretti – literarna veda bliža modelom

strogih znanosti. Moretti je v svojih spisih o romanu (*Atlas; Grafi* 79–109) na namerno asketske temeljne karte shematično vrisoval dogajališča večjega števila besedil, da bi se tako dokopal do zgodovinsko-razvojnih in prostorskih vzorcev, ki z običajno interpretacijsko metodo ne bi postali razvidni, a prispevajo k pristno literarnovedni razčlembi konvencij in ideologij, značilnih za določeni žanr romana (*Atlas* 11–140). Njegovo kartiranje podatkov, kot so število in razporeditev javnih knjižnic ter profili njihovih zbirk, omogoča sklepanje o repertoarjih in socialno-prostorskem dosegu ustanov literarnega posredništva, to pa prispeva k boljšemu razumevanju literarnih procesov (*Atlas* 149–158). Na čeznarodni ravni te procese pomagajo osvetliti Morettijevi zemljevidi širitve posameznih žanrskih modelov po Evropi iz centrov v periferije (*Atlas* 164–197).¹⁰

Zemljevid postaja danes vse zmogljivejše razlagalno orodje tudi po službi razvoja satelitskih navigacijskih tehnologij in geografskih informacijskih sistemov (GIS). GIS so se pojavili v zgodnjih šestdesetih letih 20. stoletja kot programska oprema za kartiranje in analizo, v osemdesetih letih postali *mainstream* računalniških aplikacij, svojo tehnološko vlogo pa v zadnjem času presegajo, saj so postali izhodišče za »geografsko informacijsko znanost« (Bodenhamer, »The Potential« 17–18). GIS omogoča »vizualno odkrivanje prostorskih vzorcev, ki v besedilih in tabelah ostajajo skriti« (Bodenhamer, Corrigan in Harris, »Introduction« vii), večslojno prostorsko umeščanje, dinamično povezovanje in prožno predstavljanje raznovrstnih tipov podatkov, v prvi vrsti kvantitativnih oziroma statističnih, a tudi kvalitativnih (prim. Bodenhamer, »The Potential« 28–29).¹¹

* * *

V premislekih o prostorskem obratu, predstavljenih doslej, je zasnovan tudi projekt *Prostor slovenske literarne kulture: literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom*, ki združuje literarnovedne raziskovalce in geografe in v okviru katerega je nastala tudi pričujoča številka *Primerjalne književnosti*.¹² Prvi te vrste na Slovenskem se z literarnozgodovinsko in literarnogeografsko problematiko vključuje v »medijsko geografijo«, in sicer v raziskave medijskih vsebin in komuniciranja s pomočjo lokalizacijskih tehnologij (prim. Döring in Thielmann, »Mediengeographie« 11–13, 46). V primerjavi s podobnimi projekti po svetu naša skupina ne preučuje le razmerij med geoprostorom ter pisateljskimi življenji in deli, pač pa si prizadeva z GIS-om kartirati in zgodovinsko razčleniti nastajanje in razvoj literarnega polja v celoti. Sodelavci projekta z vidika novejših kontekstualnih metod razumemo literaturo kot sistem interakcij, v katerem so besedila kot prvine diskurza prek razmeroma utrjenih estetskih

kodov neločljivo vpeta v telesne in miselne dejavnosti svojih proizvajalcev, posrednikov in naslovnikov, medtem ko so pomeni literarnih del, njihove vloge, vidnost in odmev spremenljivke, v veliki meri odvisne od distribucije leposlovja prek tiskanih občil in kulturnih ustanov; vse to poteka znotraj družbenega polja, ki je po svojih vlogah specializirano, razmeroma samostojno in samoupravno, a ideološko razdeljeno, prostorsko neenakomerno porazdeljeno in družbeno razslojeno (Juvan, *Literary* 19–45). Označujemo ga z izrazom »literarna kultura«. Naša raziskovalna skupina zbira, sistematizira in georeferencira stotine podatkov, ki prvine literarne kulture označujejo funkcijsko in socialno, jih umeščajo v prostor in vplivajo na njihov doseg. Kot smo leta 2012 deloma že pokazali v razpravah iz slovensko-angleške tematske številke *Prostor v literaturi in literatura v prostoru / Space in Literature and Literature in Space* (Perenič, ur.), se ukvarjamo s kariernimi potmi književnikov (pisateljev, kritikov, prevajalcev, urednikov itn.), njihovimi stiki in omrežji (gl. Perenič v tej številki *Primerjalne književnosti*); z razvojem in razmestitvijo infrastrukture medijev in ustanov (revij, gledališč, tiskarn, založb, čitalnic itn.), njihovo gostoto in dosegom;¹³ s konfiguracijo »krajev spomina« in literarnih spomenikov na Slovenskem in v tujini (o tem gl. Dovič); ne nazadnje pa še z dogajališči in topografskimi referencami zgodovinske povesti, ključnega žanra kulturnega spomina in skupinske identitete (gl. Hladnik in Fridl). Z analizo teh podatkov skušamo odgovoriti na vprašanje, kako sta na slovenskem etničnem ozemlju od konca 18. stoletja do sredine 20. stoletja drug na drugega vplivala raznoliki geoprostori in književnost v slovenskem jeziku.

V projektni skupini se na ozadju prostorskega obrata posvečamo sovisnosti med geoprostorskimi, družbenimi in besedilnimi dejavniki, ki obvladujejo zgodovinsko dinamiko literarnega polja. Po eni strani je literarna kultura prostorska praksa in kot takšna sestavina geoprostora. Slednji v družbi drugih, zvečinoma odločilnejših dejavnikov (domaćih izročil, čeznarodnih kulturnih tokov, tuje hegemonije, vladajočih ideologij ipd.) določa nabor literarnih možnosti. Geoprostor namreč do neke mere vpliva na kakovost, moč in razmestitev medijsko-institucionalne infrastrukture, pa tudi na možna ravnanja književnikov. Tako literarna infrastruktura kot literarne prakse se odzivajo na naravno-fizične in antropogeno-družbene poteze geoprostora, kot so relief in naravne meje, tipi pokrajine, demografska struktura, omrežje naselbin in prometnic, razmerje med podeželjem in mesti, gostota poselitve, gospodarska in kulturna razvitost regij ali lega središč, spreminjanje državnih mej in gravitacijska sila kulturnih in upravnih središč zunaj Slovenije. Geografski prostor v družbenem življenju književnosti omogoča in spodbuja ali pa ovira in onemogoča različne razvojne možnosti. Naprednejše prometnice so na primer priložnost za

kulturni transfer iz tujine oziroma za boljšo notranjo in mednarodno povezanost nekega ozemlja; gospodarska razvitost, bogastvo in demografska struktura neke regije pa omogočata ustanavljanje in zgostitev literarnih ustanov ali medijev. Po drugi strani je književnost sama dejavnik, ki geoprostor ne samo domišljjsko-izkustveno predstavlja v svojih besedilih, ga v njih pomensko reflektira, vrednoti in pomni, temveč vanj s svojimi ustanovami in praksami tudi posega. Nastajanje tiskarn, založb, ustanavljanje revij in gledališč na primer spreminja podobo in gospodarsko strukturo krajev, z akumulacijo kulturnega kapitala povečuje njihov prestiž, privlači izobražene in premožnejše sloje, ne nazadnje pa krepi ideološko-simbolno reprezentativnost nekega naselja v narodnem prostorskem imaginariju. Tudi literarni mediji in ustanove so s svojimi vsebinami, jezikom in okrožji učinkovanja na slovenskem etničnem ozemlju vzpostavljali ideološko kohezijo družbe. Življenjske poti književnikov, njihova družbena omrežja in literarna dela so slovensko književnost miselno povezovali navznoter in navzven, z bližnjim in oddaljenim svetom. Književnost se je s fikcijskim upodabljanjem dejanskih pokrajin in krajev vpletla v zgodovino njihovega doživljanja, zato so se prek literarnega diskurza na razne slovenske pokrajine vezale skupnostne identitete, zlasti pokrajinske in nacionalne (gl. Urbanc in Juvan). Literatura torej na različne načine prispeva k družbenemu proizvajanju, zamišljanju in osmišljanju prostora.

Literarna kultura, zasnovana v estetskem diskurzu, se je v slovenščini začela oblikovati v kontekstu evropskih narodnih prerodov poznega 18. in 19. stoletja, v polni zvrstno-funkcijski razčlenjenosti pa se je razvila do prve polovice 20. stoletja. Podobno kot drugod v Evropi sta bila za njen razvoj na Slovenskem ključna procesa estetske avtonomizacije in nacionalizacije. To preprosto pomeni, da se je iz večjezičnega, funkcijsko raznorodnega, na tradicionalne deželne identitete vezanega starejšega slovstva na Slovenskem do začetkov 20. stoletja ideološko izčistila kategorija slovenske umetniške literature, ki je delovala kot eden izmed nosilnih stebrov izobražensko-meščanskega zamišljanja slovenskega naroda. V svojem elitnem jedru je leposlovje zajemalo predvsem estetskemu doživljanju namenjene zvrsti, napisane izključno v izbranem in standardiziranem slovenskem knjižnem jeziku. Slovenska literatura je postopno prevladovala v javni sferi, ki ji je vse bolj dajalo ton svobodomiselnost in nacionalistično meščansko izobraženstvo, čeprav je bilo slovensko etnično ozemlje do konca prve svetovne vojne v glavnem del večnacionalne habsburške monarhije. V dobi med izidom pesniškega almanaha *Pisanice* (1779–81), prve publikacije, namenjene estetski potrošnji, in začetkom druge svetovne vojne na Slovenskem (1941) je slovenska literarna kultura doživljala prostorske spremembe državno-upravnih razmejitev in politične oblasti.

Pretežno slovensko etnično ozemlje je v obravnavanem obdobju pripadalo različnim državnim tvorbam: avstrijski in avstro-ogrski monarhiji, Beneški republiki, Ilirskim provincam, Državi SHS in kraljevini Jugoslaviji. Slovenska literarna kultura se je v teh okoliščinah sicer izoblikovala na pretežno slovenskem etničnem ozemlju, a to je bilo zgodovinsko večkulturno in mnogojezično. Sociolingvistično je slovenščina začela prevladovati v javnem življenju šele v drugi polovici 19. stoletja; na Kranjskem je bila dolgo v senci nemščine, na Goriškem italijanščine, v Prekmurju pa madžarščine. Vse to je vplivalo na meje nacionaliziranega literarnega polja, na notranje prerazporeditve njegovih ustanov in medijev, menjave literarnih središč, pa tudi na zunanje vezi z drugimi literarnimi prostori in svetom.¹⁴

S svojo raziskavo skušamo dokazati, da se je literarni diskurz v slovenščini lahko v javnosti prevladujoče vzpostavil v kontekstu, opredeljenem tudi z možnostmi, ki so jih ponujali geografski dejavniki, omenjeni zgoraj (naravne meje, struktura in razvitost naselbin, prometnice itn.). Prostori, ki jih književnost upodablja in/ali pa v njih živi, jih s svojim odzivom in modeliranjem opomenja, s svojimi praksami in ustanovami pa tudi spreminja, so v zgodovini slovenske književne kulture odigrali pomembno vlogo na dva poglavitna in soodvisna načina:

- prek oblikovanja in širitve prostorsko-družbenega omrežja literarnih akterjev, medijev in ustanov na slovenskem etničnem ozemlju (te mreže so se organizirale okrog vse močnejših urbanih središč, katerih kulturni kapital se je postopno akumuliral);

- prek referiranja literarnih besedil v slovenščini na geoprostore, ki so bili prek zemljepisnih imen in opisnih značilnosti med občinstvom lahko prepoznani kot slovenske »narodne krajine« oziroma »zgodovinski« kraji, vredni narodovega kulturnega spomina; na ta način se je medijsko ustvarila predstava o enotnem in zgodovinsko utemeljenem narodnem prostoru, ki je postala podlaga narodnega gibanja in prizadevanj za kulturno in politično avtonomijo.

OPOMBE

¹ Takšne ugotovitve o spremembi razlagalnih modelov iz časovnih v prostorske so danes že skoraj samoumevne (npr. Tally 3–4, 11–16; Warf in Arias, »Introduction« 2–4; Westphal, *Geocriticism* 7–14). Takoj jih je sprejela tudi (primerjalna) literarna veda. Značilen odziv na omenjeni premik najdemo že leta 1990 v *Proceedings of the XIIth Congress of the International Comparative Literature Association* (Space and boundaries in literary theory and criticism), kjer Reingard Nethersole zapiše: »Povedano na kratko, današnje kritično prevpraševanje meri na tri pomembna stališča v humanistiki, vsa konstituirana že v 18. stoletju: na *historizem*, suvereni in transcendentalni *subjekt* in *pomen*. Vsakega od teh je izbrisalo preoblikovanje temporalnosti v spacialnost. Tako je Foucaultovo novo branje Nietzscheja na mestu historizma

proizvedlo genealogijo, Lacanovo novo branje Freuda je proizvedlo pojem razcepljenega subjekta, Derridajeva kritika lingvističnega modela (de Saussure, Peirce in nasledniki) pa je proizvedla *différance*, nedoločnost, stalno odgoditev pomenjanja.« Nethersolovi se zdi, da ureditev sveta v umetnosti in teoriji 20. stoletja temelji na topološki, ne pa na geometrični spacialnosti (Nethersole »From Temporality« 63, poudarki v originalu).

² Izvirni izrazi so *la pratique spatiale, les représentations de l'espace, les espaces de représentation* oziroma *l'espace perçu/conçu/vécu* (v citiranem angleškem prevodu: spatial practice, representations of space, representational spaces; perceived/conceived/lived space).

³ Takšna opora je razumljiva, saj so se numerični kodi – v obliki statistik, finančnih indeksov, programskih algoritmov ali digitalnih medijev – v postmoderni vsilili za podlago miselnih in medijskih konstrukcij resničnosti (prim. filme iz niza *Matrixa*).

⁴ Predvsem humanistična geografija se je zaradi prostorskega obrata v razmerju do humanistično-družboslovnih strok »iz uvoznice idej iz drugih polj« prelevila v njihovo »izvoznico«; geografija je postala pomembna, osrednja disciplina, ker se je prek nje pokazalo, da to, »kje se kaj zgodi, odloča o spoznanju tega, kako in zakaj se to zgodi« (Warf in Arias, »Introduction« 1).

⁵ Za materialistično kritiko *Izgrnavanja sveta* neoliberalca Thomasa Friedmana gl. Harvey, *Kozmopolitstvo* 65–98.

⁶ Knjigo Piattijeve je recenzirala Urška Perenič (Perenič, »Barbara«).

⁷ Geograf Mike Crang (»Zeit«) z vidika »epistemologije prostora« razpravlja o »času kot prostoru« in pri branju časovnosti v kraju ali pokrajini (*timescape*) razlikuje med sinhronim in diahronim časom.

⁸ Večkulturnost, mejnost, neprestano dialoškost in zgodovinskost prostorskih identitet zajemata tudi Lotmanova pojma semiosfere in transgresije, ki ju v tem smislu v nizu člankov obravnava Jola Škulj (»Literature«, »Literatura«, »Koncepti«, »Nova«).

⁹ V tem okviru je pomenljivo, da sta Fredric Jameson in kognitivizem zemljevid uporabila kot prisposodo za členitev mentalnih področij; izraz *mapping* se je s posredništvom postmoderne teorije razširil po trendovski humanistiki (v slovenščini se na primer uporablja popačenka »mapiranje« namesto uveljavljenega izraza »kartiranje«).

¹⁰ O Morettijevi kartografski teoriji in zgodovini romana v kontekstu prostorske literarne vede prim. poglavje »Textual and Contextual Spaces« (Juvan, *Literary* 199–203). Prim. Döring, »Zur Geschichte« 272–279.

¹¹ Razmerje humanistike z GIS ni enoznačno. Struktura GIS-a je namreč prilagojena realistično-pozitivistični spoznavni teoriji in kvantitativni analitičnosti, značilni za družboslovne znanosti. Zato se zdi na prvi pogled teže združljiva s kompleksnostjo humanistike in njenim zanimanjem za singularno, kvalitativno in zgodovinsko obrnavo pojavov (Bodenhamer, Corrigan in Harris, »Introduction« viii–xii). Toda tudi za GIS zemljevide velja isto kot za rabo drugih, tradicionalno izdelanih tematskih kart.

¹² Šifra projekta je J6-4245, financira ga ARRS, traja od 1. julija 2011 do 30. junija 2014. Projektno skupino sestavljajo raziskovalke in raziskovalci z ZRC SAZU – z Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede Marko Juvan (vodja), Marjan Dolgan, Marijan Dovič, Jernej Habjan, Andraž Jež, Alenka Koron, Matija Ogrin in Jola Škulj, z Geografskega inštituta Antona Melika Jerneja Fridl in Mimi Urbanc, z Glasbenonarodopisnega inštituta pa Marjeta Pisk – in z Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani (Miran Hladnik in Urška Perenič s svojimi študenti). Gradiva, povezana s tem projektom, so po zaslugi Mirana Hladnika delno javno dostopna na Wikiverzi <http://sl.wikiversity.org/wiki/Literatura_in_prostor>.

¹³ Za izsledke o čitalnicah gl. Perenič, »Čitalništvo«. O vlogi slovstvenih pobud pri oblikovanju slovenskega kulturnega prostora na primeru delovanja škofa Slomška gl. Ogrin.

¹⁴ O vlogi in zgodovini slovenskih književnih središč prim. Dolgan.

LITERATURA

- Bodenhamer, David J. »The Potential of Spatial Humanities«. *The Spatial Humanities: GIS and the Future of Humanities Scholarship*. Ur. David J. Bodenhamer, John Corrigan in Trevor M. Harris. Bloomington: Indiana University Press, 2010. 14–30.
- Bodenhamer, David. J., John Corrigan in Trevor M. Harris. »Introduction«. *The Spatial Humanities: GIS and the Future of Humanities Scholarship*. Ur. David J. Bodenhamer, John Corrigan in Trevor M. Harris. Bloomington: Indiana University Press, 2010. vii–xv.
- Braudel, Fernand. »Géohistoire und geographischer Determinismus«. *Raumtheorie: Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Ur. Jörg Dünne in Stephan Günzel. Frankfurt ob Majni: Suhrkamp, 2006. 395–407.
- Cabo Aseguinolaza, Fernando, Anxo Abuín Gonzalez in César Domínguez, ur. *A Comparative History of Literatures in the Iberian Peninsula*. 1. Amsterdam: John Benjamins, 2010.
- Cabo Aseguinolaza, Fernando. »The Spatial Turn in Literary Historiography«. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 13.5 (2011). Dostopno na: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol13/iss5/5> (14. 6. 2013).
- Cornis-Pope, Marcel, in John Neubauer, ur. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Amsterdam: John Benjamins, 2004–2010.
- Crang, Mike. »Zeit : Raum«. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: transcript, 2008. 409–438.
- Diamond, Jared M. *Puške, bacili in jeklo: Zakaj je človeški razvoj na različnih celinah napredoval različno hitro*. Prev. Urška Pajer. Tržič: Učila International, 2008.
- Dolgan, Marjan. »Prestolnica in središča slovenske književnosti«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 401–414.
- Domínguez, César. »Literary Geography and Comparative Literature.« *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 13.5 (2011). Dostopno na: <http://dx.doi.org/10.7771/1481-4374.1902> (14. 6. 2013).
- Döring, Jörg. »Zur Geschichte der Literaturkarte (1907–2008)«. *Mediengeographie: Theorie – Analyse – Diskussion*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: transcript, 2009. 247–290.
- Döring, Jörg, in Tristan Thielmann. »Einleitung: Was lesen wir im Raume? Der *Spatial Turn* und das geheime Wissen der Geographen«. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: transcript, 2008. 7–45.
- – –. »Mediengeographie: Für eine Geomedienwissenschaft«. *Mediengeographie: Theorie – Analyse – Diskussion*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: transcript, 2009. 9–64.
- Dovič, Marijan. »Mreža spomenikov slovenske literarne kulture kot semiotično prilaščanje (nacionalnega) prostora«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 339–350.
- Foucault, Michel. »O drugih prostorih«. Prev. Vojislav Likar. Foucault, *Življenje in prakse svobode: Izbrani spisi*. Ur. Jelica Šumič-Riha, prev. Jelka Kernev Štrajn idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007. 214–223.
- Hard, Gerhard. »Der *Spatial Turn*, von der Geographie her beobachtet«. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: transcript, 2008. 263–315.
- Harvey, David. *Kozmopolitstvo in geografije svobode*. Prev. Polona Petek. Ljubljana: Sophia, 2011.
- – –. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge (MA): Blackwell, 1990.

- Hladnik, Miran, in Jerneja Fridl. »Prostor v slovenski zgodovinski povesti in njegova geografska prezentacija«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 431–442.
- Jameson, Fredric. *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham (NC): Duke University Press, 1991.
- Juvan, Marko. *Literary Studies in Reconstruction: An Introduction to Literature*. Frankfurt ob Majni: Peter Lang, 2011.
- . *Prešernovska struktura in svetovni literarni sistem*. Ljubljana: LUD Literatura, 2012.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Prev. Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell, 1991.
- Moretti, Franco. *Atlas of the European Novel 1800–1900*. London: Verso, 1999.
- . *Grafi, zemljevidi, drevesa in drugi spisi o svetovni literaturi*. Ur. in prev. Jernej Habjan. Ljubljana: Studia humanitatis, 2011.
- Nethersole, Reingard. »From Temporality to Spatiality: Changing Concepts in Literary Criticism«. *Space and Boundaries: Proceedings of the XIIIth Congress of the ICLA*. Ur. Roger Bauer in Douwe W. Fokkema. München: Iudicium, 1990. 59–63.
- Neubauer, John. »Kaj so ingresivne literarne zgodovine in zakaj jih potrebujemo?«. Prev. Vera Troha. *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk*. Ur. Darko Dolinar in Marko Juvan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008. 195–204.
- Ogrin, Matija. »Anton Martin Slomšek in vprašanje enotnosti slovenskega kulturnega prostora«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 457–468.
- Perenič, Urška, ur. *Prostor v literaturi in literatura v prostoru = Slavistična revija* 60.3 (2012).
- Perenič, Urška. »Barbara Piatti: Die Geographie der Literatur«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 568–573.
- . »Čitalništvo v perspektivi družbenogeografskih dejavnikov«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 365–382.
- Prieto, Eric. »Geocriticism, Geopoetics, Geophilosophy, and Beyond«. *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. Ur. Robert T. Tally Jr. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. 13–27.
- Simmel, Georg. »Über räumliche Projektionen sozialer Formen«. *Raumtheorie: Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Ur. Jörg Dünne in Stephan Günzel. Frankfurt ob Majni.: Suhrkamp, 2006. 304–315.
- Soja, Edward W. »Taking Space Personally«. *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. Ur. Barney Warf in Santa Arias. London: Routledge, 2009. 11–35.
- . »Vom 'Zeitgeist' zum 'Raumgeist': New Twists on the Spatial Turn«. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: transcript, 2008. 241–262.
- . *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso, 1989.
- . *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Cambridge (MA): Blackwell, 1996.
- Stockhammer, Robert. *Kartierung der Erde: Macht und Lust in Karten und Literatur*. München: Fink, 2007.
- Škulj, Jola. »Koncepti primerjalne literature in srednjeevropski prostor«. *Slavica litteraria* 2006: 187–194.
- . »Literatura in prostor: o semiozi in semiosferi«. *Slavistična revija* 53.3 (2005): 347–361.
- . »Literature and Space: Textual, Artistic and Cultural Spaces of Transgressiveness«. *Primerjalna književnost* 27/posebna št. (2004): 21–37.
- . »Nova kritična paradigma medkulturne eksistence literature«. *Primerjalna književnost* 34.3 (2011): 291–307.
- Tally, Robert T. Jr. *Spatiality*. London: Routledge, 2013.

- Tally, Robert T. Jr., ur. *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- Urbanc, Mimi, in Marko Juvan. »Na stičišču literature in geografije: literatura kot predmet geografskega preučevanja na primeru slovenske Istre«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 297–316.
- Valdés, Mario, in Djelal Kadir, ur. *Literary Cultures of Latin America: A Comparative History*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Warf, Barney, in Santa Arias. »Introduction: The Reinsertion of Space in the Humanities and Social Sciences«. *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. Ur. Barney Warf in Santa Arias. London: Routledge, 2009. 1–10.
- Warf, Barney. »From Surfaces to Networks«. *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. Ur. Barney Warf in Santa Arias. London: Routledge, 2009. 59–76.
- Westphal, Bertrand. *Geocriticism: Real and Fictional Spaces*. Prev. Robert T. Tally Jr. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- — —. *La Géocritique : Réel, Fiction, Espace*. Paris: Minuit, 2007.

The Spatial Turn, Literary Studies, and Slovenian Literature: An Introductory Outline

Keywords: human sciences / literary studies / literary geography / transnational comparative literature / literary system / literary space / spatial turn / Slovenian literature

Despite its often postmodern articulation, the spatial turn, which was conjectured by Foucault in the midst of structuralism's heyday and announced by Soja and Jameson in their criticisms of postmodernity and late capitalism at the beginning of the 1990s, is productive for literary studies as a remaking of Kant's failed attempt to base the entire body of knowledge on the scientific foundations of geography and anthropology, and as an improvement of methods of historical contextualization of literature through complex conceptions that include the dialectics of the polycasual relations between the elements of ontologically heterogeneous spaces. From the viewpoint of literary studies, the spatial turn therefore cannot be regarded as a change in the "master paradigm" of all the humanities and social sciences, as argued by Soja, but only as a change in the epistemic dominant. This article presents three examples of appropriating spatial thought in literary studies: the modernization of traditional literary geography in research on the relations between geospaces and fictional worlds (Piatti, Westphal), the systematic analysis of genre development and the spatial diffusion of genres using analytical cartography (Moretti),

and the transnational history of literary culture spaces (Valdés, Neubauer, Domínguez, etc.). It concludes by presenting the research project “Prostor slovenske literarne kulture: literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom” (The Space of Slovenian Literary Culture: Literary History and the GIS-Based Spatial Analysis) carried out by ZRC SAZU and the Ljubljana Faculty of Arts under the author’s leadership. The project uses GIS technologies to map and analyze data on the media, institutions, and actors of Slovenian literature in order to demonstrate how interaction between “spaces in literature” and “literature in spaces” has historically established a nationalized and esthetically differentiated literary field.

Junij 2013